

Neke karakteristike socijalnog položaja ostarelih u selu*

Mitrović R. Ljubiša

Jugoslovensko se selo danas nalazi u stanju demografske i socijalne erozije. To je rezultat nagle posleratne industrijalizacije, prostorne i socijalne mobilnosti stanovništva na relaciji selo—grad, poljoprivreda—izvanpoljoprivredne delatnosti. Proces raslojavanja seljačke strukture kroz diferencijaciju gazdinstava i pojavu novih socijalnih kategorija u selu, praćen je ne samo prirodnim gašenjem pojedinih gazdinstava i naselja, kao i nastajanjem drugih, već i senilizacijom i depopulacijom u velikim razmerima.

Uparedo sa jačanjem centralizatorske industrije, koja nije koncentrisala samo kapital već i ljude, rasla je s jedne strane socijalna i prostorna pokretljivost stanovništva, a s druge strane nastajale rapidne promene u demografskoj, ekonomskoj i socijalnoj strukturi našega sela. Tempo ovih promena nejednako je zahvatao razna područja naše zemlje.

Senilizacija sela i problem ostarelih nisu neka jugoslovenska specifičnost, već popratna pojava industrijskog razvoja svih zemalja savremenog sveta.¹ »Nastajanje staračkih domaćinstava je normalan proces u ekonomskom razvoju i broj takvih domaćinstava je uglavnom određen obimom odlaska omladine sa sela i smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva. Brzo nastajanje staračkih domaćinstava je normalan proces u ekonomskom razvoju i broj takvih domaćinstava je uglavnom određen obimom odlaska omladine sa sela i smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva. Brzo nastajanje staračkih domaćinstava na selu ima niz implikacija na poljoprivrednoj proizvodnji, podruštvljavanje u poljoprivredi, proizvodno-ekonomske odnose, strukturne promene na selu i dalju populaciju poljoprivrednog stanovništva.«²

Staračka domaćinstva već danas predstavljaju brojnu socijalnu kategoriju u našem selu, sa specifičnim društvenim položajem.³ Posljednjih godina

* Ovaj rad je napisan na osnovi istraživanja o socijalnim problemima staračkih domaćinstava i društvenom položaju ostarelih u belopalanačkom selu. Rezultate istraživanja autor je objavio u knjizi: *Ognjišta koja gasnu*, Beograd, Ekonomska politika, 1970.

¹ U socijalističkim zemljama Evrope ovaj se proces najjače manifestovao u Čehoslovačkoj.

² Petar Marković: »Staračka domaćinstva na selu«, *Sociologija sela*, Zagreb, 1963, br. 2.

³ Svetozar Livada: »Društveno-ekonomske posledice starenja poljoprivrednog stanovništva«, *Naše teme*, Zagreb, 1965, br. 12.

ona sve češće postaju predmet naučnog istraživanja. Najveći broj ovih istraživanja u nas pretežno je obavljen od strane demografa i agrarnih ekonomista, a sve više raste interesovanje i sociologa za ovu problematiku.

Na osnovi rezultata istraživanja, koje smo obavili u opštini Bela Palanka u proleće 1968. godine, saznajemo da je u belopalanačkom selu iste godine bilo 1109 staračkih domaćinstava⁴ u 45 naselja od ukupno 46 seoskih naselja. Naime, u ukupnom broju domaćinstava u selu u ovoj opštini, 26% činila su staračka domaćinstva. Ako ovome dodamo i procenat od 7% tzv. potencijalnih staračkih domaćinstava,⁵ možemo reći da od ukupnog broja domaćinstava u belopalanačkom selu danas jednu trećinu čine staračka domaćinstva.

Usled mehaničkog kretanja stanovništva u posleratnom razvoju opštine Bela Palanka došlo je do radikalnih promena u demografskoj strukturi, a posebno u seoskim naseljima; do pada nataliteta ispod granice proste reprodukcije stanovništva, do smanjenja reproduktivne sposobnosti stanovništva i njegovog radnog kontingenta, kao i pojave senilizacije i depopulacije. Analizom uzroka nastajanja staračkih domaćinstava došli smo do zaključka da je konstituisanje ovih domaćinstava kao staračkih u belopalanačkim selima u najvećem broju vezano za migriranje stanovništva i deobu domaćinstava, dok je svega 6% nastalo kao rezultat nepostojanja potomaka.

U ovom ćemo radu interpretirati neke rezultate do kojih smo došli u našem istraživanju, a koji se odnose na društveni položaj ostarelih u selu, posebno sa stanovišta socijalnih promena u porodičnim grupama u selu, integracijskih odnosa, kao i socijalnog obezbeđenja ostarelih.

Zbog masovnog odlaska omladine iz sela nije došlo samo do atomiziranja seoskih porodica već i do unutrašnjih strukturnih promena u njima. Po svojim funkcijama koje je vršila tradicionalna je porodica predstavljala svojevrsno mikrodrustvo. Međutim, društveni i ekonomski razvoj reducirao je mnoge od tih funkcija, a mnoge od njih preneo u nadležnost drugih ustanova i organizacija.

Razvoj izvanpoljoprivrednih delatnosti i poljoprivrede u društvenom sektoru sve je više razarao jedinstvo gazdinstva i domaćinstva u selu i »otimao« jednu za drugom od ekonomskih funkcija gazdinstva. Između ostalog, o tom procesu Kaucki kaže: »Industrija postaje odlučujući faktor čitavog društva... poljoprivreda sve više gubi od svog značaja, prepušta sve više svojih oblasti industriji, i u ovim oblastima koje su joj preostale postaje sve zavisnija od industrije.«⁶ Taj proces otuđivanja ili, bolje reći, odumiranja nekih »pogona« i funkcija sa gazdinstva jasno govori o danas prisutnoj tendenciji u našem selu da je savremeni dom sve manje »središte rada«, a sve više »središte življenja«.⁷

Prirodnu osnovu na kojoj se diferenciraju ulogu u domaćinstvu na selu, pre svega u obliku podele rada, čine razlike na bazi pola. No ove uloge nisu samo biološki određene već su definisane kulturnim standardima i datom društvenom organizacijom. Pokazalo se, međutim, da nosioci uloga nisu beznačajni za egzistiranje jedne organizacione strukture, odnosa i uloga u njoj.

⁴ U ovom je radu staračko domaćinstvo definisano kao domaćinstvo koje nema privredno-aktivnih lica, tj. bez aktivne je radne snage, u kome dolazi do gašenja gazdinstva (u smislu njegovih proizvodnih funkcija), u kome prosek godina starosti svih njegovih članova iznosi 60 i više godina.

⁵ Potencijalnim staračkim domaćinstvima smatramo ona čiji najstariji članovi imaju u proseku 60 i više godina, ali koji pored sebe imaju u domaćinstvu i decu-omladinu koja se školuje, ili na zanatu, a što upravo znači da će njihovim odlaskom ona prerasti u kategoriju staračkih domaćinstava.

⁶ K. Kaucki: *Agrarno pitanje*, Beograd, Kultura, 1953, str. 299.

⁷ S. Vukosavljević: *Istorija seljačkog društva*, Beograd, 1965, str. 92.

Snažne promene u broju članova u staračkim domaćinstvima, te kvantitativne promene u proseku od 7 na jedva 2 člana po domaćinstvu, unele su u ove domove niz kvalitativnih promena u podeli rada, podeli društvenih uloga i odnosa među članovima domaćinstva.

Posleratno osipanje domaćinstva izmenilo je njihov »odnos snaga« i poremetilo odnose hijerarhije. Starešina domaćinstva je danas ostao »kapetan bez vojske«. Nekadašnji organizator proizvodnje u domaćinstvu i »šef pogona«, danas je postao neposredan izvršilac poslova na gazdinstvu. Odlaskom mladih iz sela nisu samo unete promene u starosnu strukturu stanovništva i domaćinstva, već je poljuljana biološka ravnoteža među polovima, kao i odnos između personalnih i materijalnih činioca proizvodnje na gazdinstvu. Sve je to uticalo i na promene u klasičnoj podeli rada i društvenih uloga članova domaćinstva. Ostajući sami, napušteni od dece, ostareli su prinuđeni da rade sve poslove. Jer, kako reče jedan starac: »Polje traži svoje, stoka traži svoje, od jutra do mraka — a mi smo sami i nemoćni...«.

Naše istraživanje ukazuje na činjenicu da je diferencijacija uloga među polovima u staračkim domaćinstvima značajno smanjena i da je prisutan proces izjednačavanja polova u aktivnosti. Naravno- ovi se odnosi menjaju u zavisnosti od toga da li se radi o tročlanom, dvočlanom, ili jednočlanom staračkom domaćinstvu, kao i o zdravstvenoj sposobnosti članova domaćinstva. Dok u višočlanim domaćinstvima postoje uslovi da se izvrši adekvatnija podela rada pojedinih njegovih članova, zavisno od njihovih radnih sposobnosti i zdravstvenog stanja, u samačkim je domaćinstvima veoma teška situacija (a njih je 64 od 277 ukupno anketiranih), jer sve uloge mora da obavlja jedna te ista osoba, a on je najčešće iznemogla i bolesna.

Težak, mukotrpan rad, do iscrpljenja, pokazuje svu deficitarnost ljudskog elementa u ovim domaćinstvima. Ovde je čovek manji od svoga zadatka — kako bi rekao Fridman.⁸ Ovaj rad je rad koji ubija. Ostarele boli kad vide svoj posed neobrađen i obrastao travom, kad kasne u setvi za ostalim meštanim; zato i poslednji atom svoje snage koriste da bi im polje bilo obrađeno, stoka sita. Situacija u kojoj se danas nalazi najveći broj ostarelih u selu podseća na neravnopravnu borbu za samoodržanje.

Vreme je izbacilo na površinu nove značajke socijalnog prestiža u selu, tako da ostareli ne mogu više ukorak sa njima. Imati danas velik posed u selu ne znači mnogo za ugled domaćinstva. »U sve većem broju sela o autoritetu počinje da odlučuje ne veličina domaćinstva, nego njihov kvalitet — rezultati obrade zemlje i gajenja stoke, racionalnost proizvođačkih delatnosti, dakle, profesionalni a ne vlasnički kriterijumi.«⁹ Može se očekivati da će sve slobodnije delovanje ekonomskih zakonitosti u našem selu prisiljavati ovu kategoriju staračkih domaćinstava na rastanak sa gazdinstvom i posedom, pa prema tome i sa vlasništvom.

Što se tiče odnosa među članovima u porodičnoj grupi, treba istaći da je rigidnost u odnosima među polovima danas mnogo manja nego što je bila pre dve, tri decenije, kada su domovi bili puni dece i kada je u jednom domaćinstvu bilo više porodica i više generacija. Jednako učešće ostarelih u obavljanju aktivnosti koje su vezane kako za gazdinstvo tako i za domaćinstvo, učinilo je da se smanji socijalna distanca i prevaziđu autoritativni

⁸ G. Friedmann: *Razmrvljeni rad*, Zagreb, Naprijed, 1959, str. 13.

⁹ Zigmund Bauman: *Marksistička teorija društva*, Beograd, »Rad«, 1969, str. 389.

odnosi koji su karakterisali odnose među članovima tradicionalne porodice. Kao da je atomiziranje porodice, odnosno dezintegracija proširene porodice u selu, koheziono delovanje na preostali deo članova i na razvoj novih odnosa saradnje i solidarnosti u porodici.

No i pored toga, po svojim unutrašnjim odnosima porodica u selu nije više čvrsta i misteriozna »zajednica koja šuti«, već postaje sve labavija. S prodorom robnonovčanih odnosa i dejstvom širih društvenih determinizama ona je izgubila nekadašnju svoju samodovoljnost. Nasuprot tome seoska je porodica danas čvrsto »užljebljena« i uklopljena u jednu širu, otvorenu društvenu sredinu, čijim je uticajima neprestano »bombardovana« tj. unakrsno prožeta, što pojačava njenu unutrašnju napetost, unosi u nju nemir, krizu i slom vrednosti. Standardni obrasci ponašanja i odnosa između roditelja i dece, starih i mladih, dovedeni su u pitanje. Sve je češći sukob različitih vrednosti, normi, što dovodi do intergeneracijskog sukoba u porodici i izvan nje.

Na pitanje iz naše ankete: »Što mislite da li danas jača ili slabi razumevanje između dece i roditelja (između starih i mlađih generacija) u odnosu na stanje pre rata?« — od ukupnog broja anketiranih 79% je izjavilo da danas u selu slabi razumevanje između roditelja i dece u odnosu na stanje pre rata. No slabljenje »poslušnosti« ne mora uvek da znači i slabljenje razumevanja u odnosima među ljudima.

Posleratni razvoj razorio je temelje očinskom autoritetu i, stvarajući uslove za mobilnost stanovništva, »razzvlastio« porodicu, jer se ona u selu više ne javlja kao uslov opstanka pojedinaca. Zahvaljujući otvorenosti društvene strukture, pojedinac je u mogućnosti da se izdvoji, oslobodi od porodice i domaćinstva ako oni sputavaju razvoj njegove ličnosti. Takvo oslobađanje pojedinca od porodice i domaćinstva bilo je pre rata mnogo teže, a u većini slučajeva i nemoguće, jer su članu domaćinstva ruke bile vezane ekonomskom nesamostalnošću, te je bio prisiljen da pokorno sluša svoje stare, ako nije želio da bude izbačen na ulicu — pod žrvanj seoskog i varoškog nadničarenja i eksploatacije.

Dakle, nedovoljna razvijenost industrije i niska urbanizacija, kao i zatvorenost porodice, bili su jedan od značajnih faktora koji su konzervirali postojeće odnose između roditelja i dece, starih i mladih. To je davalo privid dobrih odnosa, punog intergeneracijskog razumevanja, mada su u suštini ti odnosi bili bremeniti tenzijom koja je nalazila najrazličitije načine za ispoljavanje. Međutim, ona je teže poprimala ruho međugeneracijskog sukoba, jer to u ondašnjim uslovima nije dozvoljavao »socijalni karakter« našeg ruralnog društva, kako bi rekao E. From.

Radi toga danas u jednom delu ostarelih koji beže od realnosti novih odnosa koji se formiraju u društvu, doživljaj tih promena u obrascima ponašanja i kriza vrednosti tradicionalnog seljačkog društva izaziva moralnu indignaciju i »beg« u veličanje odnosa između roditelja i dece, starih i mladih, koji su postojali pre rata. Za razliku od situacije pre rata, pa i neposredno iza posleratnih dana, danas su ti odnosi postali otvoreni, a njihovo ispoljavanje sve manje prilagođeno meri tradicije, a sve više pod uticajem strujanja u globalnom društvu

Što se tiče saradnje između ostarelih koji su ostali u domaćinstvu i mladih (dece) koji su ga napustili, rezultati naše ankete kazuju da je od

ukupnog broja anketiranih 61% izjavilo da ih deca koja žive izvan domaćinstva ne pomaže, odnosno da u 53% slučajeva roditelji njih pomažu. Na različit stepen ovakve saradnje utiče nivo dohotka i na jednoj i na drugoj strani, komunikaciona povezanost, tj. blizina ili udaljenost dece od domaćinstva i sela, kao i sadržaj emocionalnih veza između dece i roditelja. Podaci iz ankete ukazuju na činjenicu da je svega 39% anketiranih izjavilo da ih deca pomažu, a to od toga je 63% odgovorilo da ih deca pomažu u obradi zemlje i u ubiranju plodova, najčešće povremeno i ličnim radom, a ne stalno i novčano. Svega 37% anketiranih je izjavilo da ih deca pomažu u plaćanju poreza, od čega je 29% izjavilo da je ova pomoć stalna, a 71% da ih deca povremeno pomažu u plaćanju poreza.

Kao što se vidi, u strukturi pomoći od strane dece prevlađuje pomoć u obradi zemlje i oko ubiranja plodova, a realizuje se pretežno ličnim radom na gazdinstvu. Neposredno angažovanje na gazdinstvu pretpostavlja blizinu mesta rada i života izdvojenoga člana porodice. U konkretnom slučaju ovde se pretežno radi o deci koja žive nedaleko od ostarelih, bilo u istoj opštini ili bližoj okolini. Lično angažovanje dalje pretpostavlja slobodnog, nezaposlenog člana domaćinstva u gradu. Obično se tu radi o domaćicama koje kroz ovakvu pomoć svojim u selu ponešto uzmu u prirodu za sopstvenu porodicu u gradu. Oni koji su udaljeniji od roditelja, najčešće šalju novac, i to kao pomoć oko isplate poreza ili isplate »nadničara« koji obrađuju zemlju. Na razvijenost ovih odnosa svakako da velik uticaj ima emocionalna veza između dece i roditelja: da li je ona čvrsta, labava, ili iskidana. U svemu ovome važna uloga pripada snahi, koja je u tim odnosima najčešće srdita savremena Anoka, koju obrasci tradicionalnog ponašanja više ne opterećuju, i koju ćete najčešće naći na gazdinstvu u vremenu ubiranja plodova, a retko u vremene setve i rada. Treba reći da za sve oblike pomoći ostareli ne ostaju dužni svojoj deci. I mada je njihova pomoć isključivo u prirodu, ostareli u toj razmeni rada, novca i dobara ponajčešće ostaju oštećeni, tj. više daju nego što primaju. Za svoje iz grada oni obično čuvaju pokoju svinju, kokoš; šalju im mast, jaja, grožđe, voće i povrće, kao kompenzaciju za bilo kakvu njihovu pomoć.

No i pored nerazvijenih oblika saradnje i prisutnih problema između roditelja koji su ostali u selu i dece koja su ga napustila, treba reći da ostareli nemaju negativan stav prema odlasku omladine iz sela. Naime, na pitanje iz ankete — da li po vašem mišljenju posleratni odlazak omladine iz sela u industriju i druge delatnosti predstavlja nešto zlo (loše), negativnu pojavu ili prirodnu i nužnu pojavu u našem razvoju — 71% anketiranih ostarelih pozitivno ocenjuje ovu pojavu, odgovarajući da ona predstavlja prirodan i normalan proces u našoj posleratnoj izgradnji. Samo jedan mali broj vidi zlo u posleratnom odlasku omladine iz sela, vidi »loš znak« za društvo, a posebno za položaj ostarelih. Mada je odlazak omladine bio praćen otporima, i za sobom ostavljao niz ličnih i porodičnih nespornazuma i drama, danas stari ljudi na selu o tome zrelo sude. Dakle evidentna je svest ostarelih o neophodnosti odlaska mladih iz sela, zbog boljih perspektiva koje nudi grad.

Konstituisanje staračkih domaćinstava kao nove socijalne kategorije na belopalanačkom selu donelo je za sobom niz novih problema, među kojima dominiraju problemi socijalne prirode.

Problem socijalnog obezbeđenja ostarelih postao je i u drugim društvima. Svako društvo, bilo da se radi o feudalnom, kapitalističkom ili drugom, ima svoje oblike socijalnog obezbeđenja, u našem selu danas, a posebno kod starog seoskog stanovništva, možemo reći da je ono u stanju anomije. Posleratni društveni razvoj obezbedio je i porušio stari oblik socijalne sigurnosti kojim se seljak obezbeđivao za slučaj starosti, a novi još uvek nije izgrađen.

U ne tako dalekoj prošlosti osnovni oblik socijalnog obezbeđenja seljaka za starost bili su zemlja i deca. To je bilo vreme kada su ljudi svaki drugi oblik bogatsava pretvarali u zemlju, jer su smatrali da je jedino ona trajno, postojano dobro, a sve ostalo je varljivo. Evo sociološki karakterističnog monologa jednoga od glavnih junaka Perl Bakove u knjizi *Dobra zemlja*: »Kad bih ja imao zlato, srebro i drago kamenje, kupio bih zemlju, dobru zemlju i žnjeo žetve sa nje!« Davno su ovakva razmišljanja iščezla iz naših sela. Danas zemlja i deca u selu nisu više sredstvo socijalnog prestiža među seljacima, niti oblik socijalnog obezbeđenja ostarelih. Ono što je nekad stvaralo i otvaralo perspektive, sada je beznadno. Privlačna moć industrije i razvoj izvanpoljoprivrednih delatnosti ispraznili su seoske domove. »Ista železnica koja poljoprivredniku donosi mašine i đubrivo i odvozi njegovo žito, stoku i maslac gradskim potrošačima, odvodi im i one koji stvaraju sve njegove proizvode«. ¹⁰ Danas su ostareli ostali sami sa svojom zemljom koja im je sve više teret, a sve manje ljubav.

Nekada je posedovanje zemlje, imovine, automatski obezbeđivalo ostarelom od strane sinova, snaha i unučadi »penziju«, doživotnu brigu o njemu. Obično su takve ostarele ukučane pošteđivali od napornih poslova: oni bi prestali da idu u polje, a oko kuće bi čuvali unučad. Danas su međutim ostareli prinuđeni da do kraja života rade i budu sami. To je preteško breme za ostarele, jer usamljenost je gora od gladi: »Biti star i sam, veliko je zlo, zapamtiti sinko!« — rekao mi je jedan ispitanik.

Odlaskom omladine su dovedene u pitanje mnoge funkcije na gazdinstvu i domaćinstvu. Između ostalog danas je ozbiljno ugrožena funkcija porodice u selu. Veći broj jednočlanih i dvočlanih staračkih domaćinstava sa bolesnim, nepokretnim i nesposobnim starcima i staricama traži prisustvo ljudske brige i nege. I mada se zaštita ostarelih u nizu tačaka preplicе sa porodično-pravnim obavezama, među kojima je sa socijalnog aspekta najznačajnija porodično-pravna obaveza međusobnog izdržavanja srodnika, ipak se u praksi veoma teško ostvaruju ove obaveze. Zbog toga su ostareli prinuđeni da idu na zasnivanje ugovora o doživotnom izdržavanju kako bi sebe osigurali za »stare dane«. Međutim, mali je broj takvih ugovora, svega 12% od ukupnog broja anketiranih, jer se retko ko na selu odlučuje da dočuva ostarele. Obično se kao ugovorači u tim odnosima ne javljaju deca, već treća lica, siromašni seljaci i bezemljaši kako bi im to bila osnovica egzistencija, a u poslednje dve godine — naročito posle liberalizacije u zakonu o dečjem dodatku — javljaju se i srodnici kao davaoci izdržavanja. Iz izveštaja Opštinskog suda u Beloj Palanci saznajemo da je za poslednjih pet godina overeno 219 ugovora o doživotnom izdržavanju, kao i to da je u ovom istom periodu sudu podneto 18 tužbi za raskid, odnosno rušenje ugovora o doživotnom izdržavanju.

¹⁰ K. Kaucki: *Agrarno pitanje*, Beograd, Kultura, 1953, str. 211.

Tabela 1

Kretanje broja sklopljenih ugovora o doživotnom izdržavanju ostarelih i podnetih tužbi za njihovo raskidanje u opštini B. Palanka

Godina	Broj ugovora	Broj podnetih tužbi
1965.	51	3
1966.	43	2
1967.	43	5
1968.	40	4
1969.	42	4
Ukupno	219	18

No i pored toga jedan broj ostarelih ove ugovore neformalno zasniva u sporazumu sa svojim srodnicima ili trećim licima, iz čega pre ili kasnije proističu i mnogi problemi. Iz analize sadržaja sudskih dokumenata da se zaključiti da u ovoj oblasti postoje nestabilni odnosi. U najvećem broju slučajeva tužbe podnose, odnosno sudski postupak oko raskida ugovora pokreću ostareli kao primaoci izdržavanja.

Veoma su složeni i sociološki interesantni ti sudski slučajevi. Uzroci koji najviše dovode do raskida ugovora vezani su za neprilagođenost ličnosti primaoca ili davaoca izdržavanja na promene u položaju i ulozi do kojih dolazi posle sklapanja ugovora o izdržavanju. Ovome se pridružuje i sukob staroga i novoga u shvatanjima, kao i nedostatak čvršće emocionalne povezanosti između davaoca i primaoca izdržavanja. Najčešće se ne nalazi mera u tim odnosima, ne mogu se uspostaviti ravnopravni odnosi između primaoca i davaoca izdržavanja. Ima pojava da ostareli i dalje teže da zadrže položaj u kući koji su imali pre zasnivanja ugovora da i dalje drže sve čvrsto u svojim rukama, da diriguju u pogledu obrade imovine — iz čega proizlaze sukobi sa mladim ljudima i njihovim shvatanjima. Davalac izdržavanja, »novopečeni« mladi domaćin, često se sporo oslobađa najamne psihologije, te ima osećanje da je eksploatisan, da je u položaju sluge, da se prevario kad se zbog zemlje »zaletio«. »Preobražen« racionalnošću tržišnih odnosa, jedan deo mladih davaoca izdržavanja pokušava da u ove odnose sa ostarelima infiltrira svoje gramzive kombinacije. Neki ulaze u ove odnose sa detaljnom prognozom, računajući da će ostareli skoro umreti i da će im nasledstvo brzo pasti uruke. Zato često po zaključivanju ugovora počinju odmah sa realizacijom svoga »programa«, tj. sa prodajom imovine.

Od ukupnog broja anketiranih 63% se izjasnilo da će do kraja života ostati na selu i tu sačekati smrt. Ostali anketirani su ostavili mogućnost za odlazak svoje dece iz sela u grad. Pojava sezonskog kretanja od sela do grada zapaža se već danas i kod ostarelih u selu. Kad dođe jesen i kad ubere svoje plodove, jedan deo ostarelih iz jednočlanih staračkih domaćinstava zadržava svoje domove i kreće na »izlet« izvan sela — svojim u grad. Pošto prezime — eto ih s proljećem ponovo u polju.

Za vreme boravka kod dece u gradu, jedan se deo ostarelih teško adaptira uslovima života u novoj sredini. Navikli na neposredne odnose »licem u lice«, na spontanost izražavanja i ponašanja, njima mnogo šta ostaje odbojno i tuđe u ovoj urbanoj »šumici«. Za njih su sada dosta stare i zagonetne igre unučadi, koja su okružerna najsavremenijom serijom dečjih igračaka — koje

u minijaturi ilustruju savremenu tehničku civilizaciju. Nekada je unuk rado znalo pitao svoda dedu o »stvarima sveta«, a danas eto zapitaće i ded unka. Desi se ponekad da takav seoski gost krene natrag u selo izvan porodičnog »reda vožnje«. Iskrasne pokoji nesporazum, naprsnu emocionalne veze u porodici, ili se jednostavno kod ostareloga formira osećanje suvišnosti (da ne bude više guran po čoškovima, da ne bude na teretu drugih — sve to doprinosi ovoj konačnoj odluci). Posle takve odluke najčešće se ostareli više ne odvajaju od domaćinstva i sela, i radije će živeti u najvećoj neimaštini nego će ponovo obijati pragove koji su za njega ostali tuđi. Ovi i drugi primeri ilustruju svu nesigurnost društvenog položaja u kome se danas nalaze ostareli u našem selu.

Ako je novo socijalističko društvo u svom razvojnom hodu nekim svojim merama, a pre svega forsiranjem industrijalizacije, razbilo neke institucije i temelje na kojima je počivala sigurnost seljaka — pa prema tome i ostarelih, ono će u svom daljem razvoju na jedan kvalitativno nov način morati da reši neka otvorena pitanja u oblasti socijalnog obezbeđenja seoskog stanovništva, odnosno individualnih poljoprivrednih proizvođača, pa prema tome i onih ostarelih. Sadašnji trenutak još uvek karakterišu dva različita sistema obezbeđenja starih osoba u nas. U gradu je (u industrijskim naseljima, tj u društvenom sektoru rada) ovo pitanje rešeno penzionim osiguranjem, dok u selu (u individualnoj poljoprivredi) socijalno obezbeđenje još uvek počiva na ličnom posedu i starom običajnom pravu. Videli smo da ovakvo obezbeđenje u selu danas ne stvara društvenu i psihološku sigurnost ostarelih, a niti mladima pruža stabilniju perspektivu zadržavanja na posedu; dapače, navodi ih na zaključak da treba što pre bežati iz sela.

Za tradicionalno selo sociolozi obično kažu: »U seljačkom načinu života zemlja (je — op. a.) osnovni prirodni uvjet i glavno proizvodno sredstvo, dok je posedovanje zemlje osnovna društvena vrednost«; sociolozi nadalje ističu da se »život stavlja u funkciju imovine kao takve«.¹¹ Međutim, promene u društvenim odnosima i razvoj izvanpoljoprivrednih delatnosti posle rata, a posebno industrije, bili su od presudnog uticaja na slabljenje agrarne prenaseljenosti na našem selu, pa prema tome i gladi za zemljom i sitnosopstveničke misterije koja je s njom povezana. Uticaj robnonovčanih odnosa i mogućnosti sticanja dohotka na drugi način, a ne samo putem poljoprivrede, delovali su na naglo preformisanje sistema vrednosti i stavova. Rezultati iz naše ankete takođe potvrđuju te promene.

Tabela 2

Odnos ostarelih prema mogućnosti dobrovoljnog ustupanja vlasništva nad zemljom

Odnos prema ustupanju zemlje	Broj odgovora anketiranih	Procenat odgovora
1. Ne žele uopšte da otuđe vlasništvo	84	32%
2. Utuđili bi vlasništvo:	183	68%
a) pod uslovom da dobiju penziju	149	81%
b) pod drugim uslovima	34	19%

¹¹ Stipe Suvar: »Osnovne determinante seljačkog načina života«, *Sociologija sela*, Zagreb, 1965. br. 9.

Pokazalo se da seljačka vezanost za zemlju nije večita, već da se pod određenim društveno-ekonomskim uslovima taj stav seljaka prema zemlji menja. Za njih zemlja više nije njihova »prva ljubav«, već »nerotkinja« koja im je dojadila — kako reče jedan od tih ostarelih seljaka. I normalna je ovakva performacija u njihovim stavovima prema zemlji. Neposredno iza rata domovi u selu su bili prepuni dece, gladnih usta i radnih ruku. A danas kada su ispražnjeni, ostareli su težinom vlastitog položaja, prinuđeni da se odriču imovine, da raskidaju »staru ljubav« sa njom.

No jedan deo (19%) anketiranih se izjasnio da bi dobrovoljno otuđio svoju zemlju, ali pod drugim uslovima: prodajom ili pronalaženjem pogodnog lica kome bi prepisao zemlju u nasleđe — pod uslovom da se ovaj doživotno brine o njemu. Oni otvoreno kažu: »Ničim nismo osigurani, ali penzija nije rešenje. Treba čovek pored čoveka. Neće 'para' da prevrće, neguje i kupa ostareloga — već čovek!« Potreba za kućnom negom ostarelih postaje iz dana u dan sve naglašenija u njihovim zahtevima.

Što se tiče 32% od ukupnog broja anketiranih koji su se izjasnili da ne žele otuđiti svoju imovinu, oni pretežno pripadaju posedovnoj grupi od 2 do 5 ha. Osnovni razlozi za ovakvo njihovo opredeljenje svakako nisu vezani za veličinu poseda, već bi se mogli negde drugde potražiti. Pre svega, kod jednog malog broja ostarelih još uvek preovlađuje sitnosopstvenička psihologija; još uvek je jak uticaj vezanosti za zemlju.

Jedan iz grupe anketiranih staraca je otvoreno rekao našem anketaru, učeniku gimnazije: »Svaki ima svoj magnet, sinko; moj magnet je zemlja, kao što je tvoj knjiga. Zaražen sam njome i ne mogu da se odvojim od nje iako sam nesposoban da je obrađujem.« Drugi su iz te grupe obećali svoju zemlju ostaviti u nasleđe sinovima, pa se nadaju da će ih deca zauzvrat prihvatiti. Jedan broj ostarelih čuva imovinu za sinove, jer kako kažu, »služba u gradu nije stalna i sigurna«. I najzad, neki ne žele zemlju otuđiti, jer je pod uticajem reformskih procesa počela da raste njena cena, što u očima seljaka »rehabilituje« njenu staru vrednost i značaj. Naročito se zapaža pozitivna korelacija između grupe domaćinstava koja ne žele da otuđe svoje vlasništvo nad zemljom, i grupe domaćinstava u kojima je razvijena redovna saradnja i pomoć dece roditeljima.

U našem smo istraživanju pokušali da otkrijemo kakva je percepcija ostarelih o vlastitom društvenom položaju. Od ukupnog broja anketiranih 57% je izjavilo da nije zadovoljno uslovima u kojima radi i živi. Najveći broj ostarelih smatra da pojava staračkih domaćinstava za njih predstavlja tešku službu. U razgovoru i na pitanje — kako ste, kako živite? — ostareli će najčešće odgovoriti — »tako kako drugi hoće«. Ovaj kratak odgovor iskazuje svu otuđenost i nemoć ostarelih. Situaciju u kojoj se ostareli u selu danas nalaze, jedan je od anketiranih staraca ovako definisio: »Ova je generacija starih u nezahvalnoj situaciji: ranije je ugađala starijima, a sada mladima. A kada ćemo mi da živimo!?!«

Danas ostareli u selu smatraju da bi društvo koje im je posle rata »otelo« iz domova decu, bilo dužno da nađe adekvatan oblik socijalnog obezbeđenja njih (starih) do kraja života. Najveći broj njih (81%) priželjkuje penziju koja bi im osigurala makar minimalan društveni standard. Rešenje dakle treba tražiti u penzionom osiguranju individualnih poljoprivrednih proizvođača i u drugim društvenim merama. No osnovno načelo na kojem se

prema sadašnjoj koncepciji zasniva sistem penzijskog osiguranja zemljoradnika, jest dobrovoljnost i samofinansiranje. Međutim, u situaciji niskog nivoa dohotka koji se stvara u staračkim domaćinstvima, to predstavlja posebnu teškoću.

Problemi ove kategorije domaćinstava nisu samo socijalne prirode; oni su od značaja i za nacionalnu ekonomiju. Male oaze zapuštenog zemljišta sve više prete da prerastu u veliku pustoš. Zato se rešenja za probleme ove kategorije domaćinstava u selu ne mogu tražiti samo u oblasti socijalne politike već i na mnogo širem planu — kroz koordiniranu aktivnost raznih subjekata društvene politike.

Senilizacija sela predstavlja svojevrsan indeks transformacije našega tradicionalnoga seljačkog društva u industrijsko i savremeno društvo. No kako staračka domaćinstva već danas u našem selu čine znatnu skupinu, čije nevolje prevazilaze okvire privatnih i ličnih teškoća, izrastajući u ozbiljan i javni problem, naše društvo ne može ostati ravnodušno prema njima, već se mora obavezati na brže i odgovornije nalaženje adekvatnih rešenja, i to kako u oblasti socijalnog obezbeđenja tako i regulisanja drugih pitanja koja su u vezi sa društvenim položajem ostarelih; jer »nije dovoljno dati godine ljudskom životu, potrebno je tim godinama dati život«.

Summary

CERTAIN CHARACTERISTICS OF THE SOCIAL POSITION OF OLD PEOPLE IN RURAL AREAS

The senilization of the rural population and the problem of old people are not specific to Yugoslavia alone but are a corollary of modern industrial development in all developing countries. In Yugoslavia this process serves as a special indicator of the social changes and transformation taking place in the country's rural areas.

In the social structure of the Yugoslav society, old peasant households already form a major social category with a special social position. Their common characteristic can be seen in the rapid rate at which they are dying out both biologically and productively.

In this article the author discusses the results obtained by one of his investigations. He analyses the social position of old people in rural districts from the point of view of social changes in family groups, of changes in relations between the generations, and of the social insurance of old people.

The author deals especially with the problem of the social insurance of old people. Social development in Yugoslavia since the war has destroyed the peasant's traditional form of old-age social security while a new one is not yet available. The peasant family's protective role is nowadays seriously endangered and the social position of old persons within the family has essentially changed. Thus it is not accidental that certain sociologists regard the present generation of old people in rural districts as deprived of their rights.

In conclusion the author calls for efforts on the part of the Yugoslav society to try and find a speedy and humane solution for the problem of old people in rural districts.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА

Сенилизация села и проблемы старшего поколения не являются специфической особенностью югославского общества а только как сопровождающее явление промышленного развития всех развивающихся стран в современном мире. Это явление представляет отличительный показатель социального разложения нашей деревни и ее трансформации.

В социальной структуре югославского общества старческие домохозяйства являются уже в нынешнее время сильной социальной категорией в селе со специфическим общественным положением. Их «общий знаменатель» высказывается в более быстром биологическом и производственном угасании.

В настоящем труде автором приведены результаты одного из проведенных им исследований. Автор анализирует общественное положение старшего поколения в селе исходя от социальных изменений в семейных группах, изменений в отношениях между поколениями и социального обеспечения старшего поколения.

Особое внимание отведено проблеме социального обеспечения старшего поколения. В послевоенный период общественным развитием нарушена старая форма социального обеспечения, но в то же время, новые виды социального обеспечения не установлены. В настоящее время в серьезной опасности находится защитительная функция семьи в деревне и существенно изменены социальные позиции ее старшего поколения. Учитывая это состояние можно сказать, что многие социологи не случайно говорят о старшем поколении нынешнего времени в селе, как о весьма бесправном поколении.

В конце статьи автор указывает на необходимость нового решения более гуманного отношения к старшему сельскохозяйственному поколению.